

FELICJA WYSOCKA-SCHILLAK

WSP w Bydgoszczy

ZASTOSOWANIE WYBRANYCH METOD OPTYMALIZACJI W PROCESIE PROJEKTOWANIA ŚRODKOWOPRZEPUSTO- WYCH FILTRÓW *LC*

1. Wstęp

Przy projektowaniu filtrów *LC* liniowych, stacjonarnych, o stałych skupionych¹ często zachodzi potrzeba przeprowadzenia aproksymacji pewnej zadanej charakterystyki, bądź też dwóch zadanych charakterystyk. Najczęściej aproksymowane są następujące charakterystyki: zadana charakterystyka tłumienności skutecznej A_{s0} , zadana charakterystyka tłumienności echowej A_{e0} i zadana charakterystyka opóźnienia grupowego $\tau_0 = const$. Ponieważ nie ma analitycznych metod umożliwiających aproksymację wymienionych charakterystyk, aproksymację taką przeprowadza się różnymi metodami numerycznymi, a obliczenia wykonuje się przy użyciu maszyn cyfrowych. Konkretnie metody rozwiązywania zadań aproksymacji charakterystyk A_{s0} , A_{e0} i τ_0 opisane są m.in. w pracach [2, 5, 6, 7, 8, 9]. Metody te wykazują jednak szereg niedogodności.

W niniejszej pracy przedstawiono sposób rozwiązania zadań aproksymacji charakterystyk A_{s0} , A_{e0} i τ_0 w drodze przekształcenia tych zadań w odpowiednie zadania programowania nieliniowego z ograniczeniami, które są następnie

---

¹Innych filtrów nie rozpatruje się w niniejszej pracy.

rozwiązywane przy użyciu wybranych metod optymalizacji. Rozpatrywane w pracy zadania aproksymacji dotyczą charakterystyk filtru środkowoprzepustowego. W przypadku aproksymacji charakterystyk A_{s0} , A_{e0} i τ_0 filtru dolnoprzepustowego, sposób rozwiązywania odpowiednich zadań aproksymacji jest podobny; istnieją natomiast pewne różnice w sformułowaniu tych zadań.

2. Sformułowanie problemu

Rozważmy reaktancyjny filtr włączony między stałe rezystancje. Funkcja przenoszenia $H(jx)$ takiego filtru jest określona następująco

$$H(jx) \cdot H(-jx) = \frac{P_0}{P_2} \quad (1)$$

gdzie:

$x = \omega/\omega_0$ — częstotliwość zredukowana,

ω — pulsacja bieżąca,

ω_0 — pulsacja odniesienia,

P_0 — moc, jaką źródło wydziela na dopasowanym odbiorniku,

P_2 — moc, jaką źródło poprzez rozpatrywany filtr dostarcza do obciążenia.

Funkcja $H(jx)$ może być również wyrażona jako iloraz dwóch wielomianów $g(jx)$ i $f(jx)$

$$H(jx) = \frac{g(jx)}{f(jx)}, \quad (2)$$

przy czym wielomiany te spełniają następujące warunki:

- 1) wielomiany $g(jx)$ i $f(jx)$ są rzeczywiste,
- 2) wielomian $g(jx)$ jest wielomianem Hurwitza, tzn. jego zera muszą znajdować się w lewej otwartej półpłaszczyźnie,

- 3) wielomian $f(jx)$ jest wielomianem parzystym albo nieparzystym,
- 4) dla $x \in \langle 0, \infty \rangle$ moduł funkcji przenoszenia $H(jx)$ powinien być nie mniejszy od jedności.

Pomiędzy funkcją przenoszenia filtru a jego tamownością skuteczną Γ_s , tłumiennością skuteczną A_s i przesuwnością skuteczną B_s zachodzi zależność

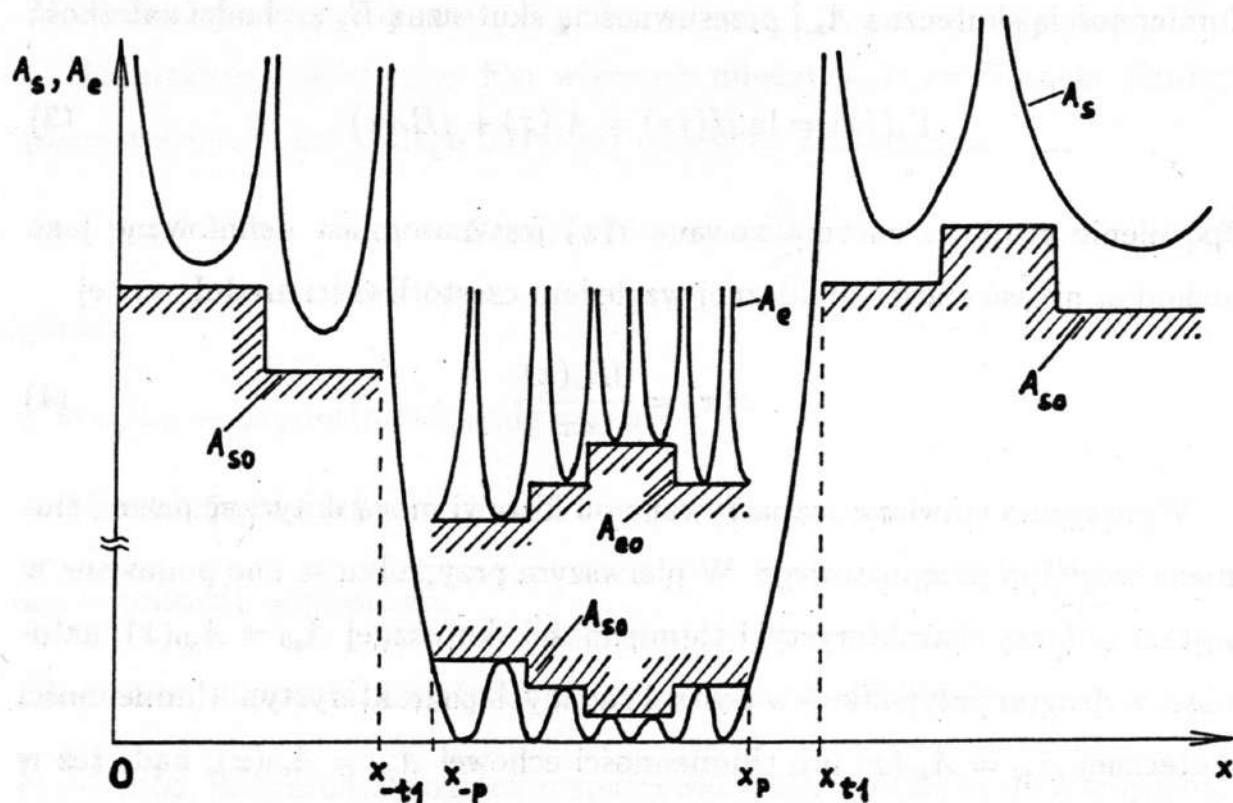
$$\Gamma_s(jx) = \ln H(jx) = A_s(x) + jB_s(x) \quad (3)$$

Opóźnienie grupowe znormalizowane $\tau(x)$ jest natomiast definiowane jako pochodna przesuwności skutecznej względem częstotliwości zredukowanej

$$\tau(x) = \frac{dB_s(x)}{dx} \quad (4)$$

Wymagania stawiane rozpatrywanemu filtrowi mogą dotyczyć pasma tłumieniowego lub przepustowego. W pierwszym przypadku są one podawane w postaci zadanej charakterystyki tłumienności skutecznej $A_{s0} = A_{s0}(x)$, natomiast w drugim przypadku - w postaci zadanych charakterystyk: tłumienności skutecznej $A_{s0} = A_{s0}(x)$ lub tłumienności echowej $A_{e0} = A_{e0}(x)$, bądź też w postaci zadanej charakterystyki opóźnienia grupowego $\tau_0 = const$. Często wymagania dotyczą jednocześnie obu pasm przepustowego i tłumieniowego. Mogą być one wówczas podane w postaci zadanej charakterystyki $A_{s0}(x)$ w pasmie tłumieniowym i jednej z trzech charakterystyk $A_{s0}(x)$, $A_{e0}(x)$ lub $\tau_0 = const$ w pasmie przepustowym.

Rzeczywista charakterystyka tłumienności echowej $A_e(x)$ ma w pasmie przepustowym przebieg analogiczny do przebiegu rzeczywistej charakterystyki tłumienności skutecznej $A_s(x)$ w pasmie tłumieniowym w tym sensie, że ma bieguny i minima (Rys. 1). Z tego właśnie powodu wygodniej jest

Rys. 1. Zadane charakterystyki tłumienności skutecznej A_{s0} i tłumienności ehowej A_{e0} oraz charakterystyki A_s i A_e otrzymane w wyniku aproksymacji

x_{-p}, x_p — częstotliwości krańcowe pasma przepustowego,

x_{-t1}, x_{t1} — częstotliwości krańcowe odpowiednio dolnego i górnego pasma tłumieniowego

rozpatrywać w pasmie przepustowym zamiast charakterystyki $A_{s0}(x)$ charakterystykę $A_{e0}(x)$. Umożliwia to bowiem stosowanie zbliżonych procedur obliczeniowych zarówno dla pasma przepustowego, jak i dla pasma tłumieniowego. Mając daną charakterystykę $A_{s0}(x)$ w pasmie przepustowym, można łatwo wyznaczyć odpowiednią charakterystykę $A_{e0}(x)$ w tym pasmie, bowiem wartości tłumienności skutecznej i tłumienności echowej związane są ze sobą wzorem Feldtkellera [1]

$$\exp(-2A_s) + \exp(-2A_e) = 1. \quad (5)$$

W przypadku zadanych charakterystyk: A_{s0} w pasmie tłumieniowym i A_{e0} w pasmie przepustowym, aproksymację obu tych charakterystyk trzeba przeprowadzać jednocześnie. Wyniki aproksymacji jednej i drugiej charakterystyki nie są bowiem od siebie niezależne. Natomiast w przypadku zadanych charakterystyk: A_{s0} w pasmie tłumieniowym i $\tau_0 = const$ w pasmie przepustowym, należy w pierwszej kolejności przeprowadzić aproksymację zadanej charakterystyki $\tau_0 = const$, a następnie, znając wyniki tej aproksymacji, przystąpić do aproksymacji charakterystyki A_{s0} .

W dalszej części pracy zostaną przedstawione sposoby sformułowania i rozwiązania następujących zadań aproksymacji:

- zadania aproksymacji charakterystyki $\tau_0 = const$ w pasmie przepustowym,
- zadania aproksymacji charakterystyki $A_{s0}(x)$ w pasmie tłumieniowym i charakterystyki $A_{e0}(x)$ w pasmie przepustowym.

W przypadku zadanych charakterystyk $\tau_0 = const$ w pasmie przepustowym i $A_{s0}(x)$ w pasmie tłumieniowym, sposób sformułowania i rozwiązania

zadania aproksymacji charakterystyki $A_{s0}(x)$ jest identyczny jak przy jednoczesnej aproksymacji charakterystyk $A_{s0}(x)$ i $A_{e0}(x)$. Nie ma więc potrzeby oddzielnego rozpatrywania tego przypadku. Gdy natomiast podane wymagania dotyczą tylko jednej z charakterystyk $A_{s0}(x)$ lub $A_{e0}(x)$, należy wówczas rozpatrzyć tylko jedno, odpowiednie zadanie aproksymacji.

2.1. Sformułowanie zadania aproksymacji charakterystyki opóźnienia grupowego

W wielu zastosowaniach wymagane jest, aby sygnał niesinusoidalny przy przejściu przez określony filtr nie ulegał zniekształceniu. Spełnienie tego wymagania jest możliwe w przypadku, gdy opóźnienie grupowe filtru jest stałe w pasmie przepustowym. Stałej charakterystyki opóźnienia grupowego w pasmie przepustowym nie da się jednak zrealizować w rzeczywistych układach liniowych, stacjonarnych, zawierających elementy skupione. Charakterystykę taką można jednak aproksymować charakterystyką realizowalną.

Istnieją różne kryteria, według których przeprowadza się aproksymację stałej charakterystyki opóźnienia grupowego. W niniejszej pracy jest przedstawiony sposób sformułowania i rozwiązania zadania równomiernie falistej aproksymacji charakterystyki $\tau_0 = const$.

Rozpatrzmy filtr środkowoprzepustowy. W przypadku tego filtru opóźnienie grupowe wyraża się wzorem

$$\tau(x) = - \sum_{i=1}^{M/2} \frac{\beta_i}{\beta_i^2 + (\Omega_i - x)^2} + \frac{\beta_i}{\beta_i^2 + (\Omega_i + x)^2} \quad (6)$$

gdzie:

M — stopień wielomianu $g(jx)$ (liczba parzysta),

$\beta_i + j\Omega_i$ — sprzężona para zespolonych zer wielomianu $g(jx)$.

Jak z powyższego wzoru wynika, opóźnienie grupowe jest zależne jedynie od rozmieszczenia zer wielomianu $g(jx)$. Zadanie równomiernie falistej aproksymacji charakterystyki opóźnienia grupowego filtru środkowoprzepustowego sprowadza się więc do znalezienia odpowiednich wartości zer tego wielomianu. Znając postać wielomianu $g(jx)$ można następnie przeprowadzić syntezę układu realizującego zadane opóźnienie grupowe.

Niech d będzie założonym falowaniem międzyszczytowym wokół średniego opóźnienia grupowego τ_0 w pasmie przepustowym $P = \langle x_{-p}, x_p \rangle$ (Rys. 2), a $Y = [y_1, y_2, \dots, y_M]^T$ wektorem parametrów y_j , $j = 1, 2, \dots, M$, takich, że

$$\left. \begin{array}{l} y_{2i-1} = \beta_i \\ y_{2i} = \Omega_i \end{array} \right\} i = 1, 2, \dots, M/2 \quad (7)$$

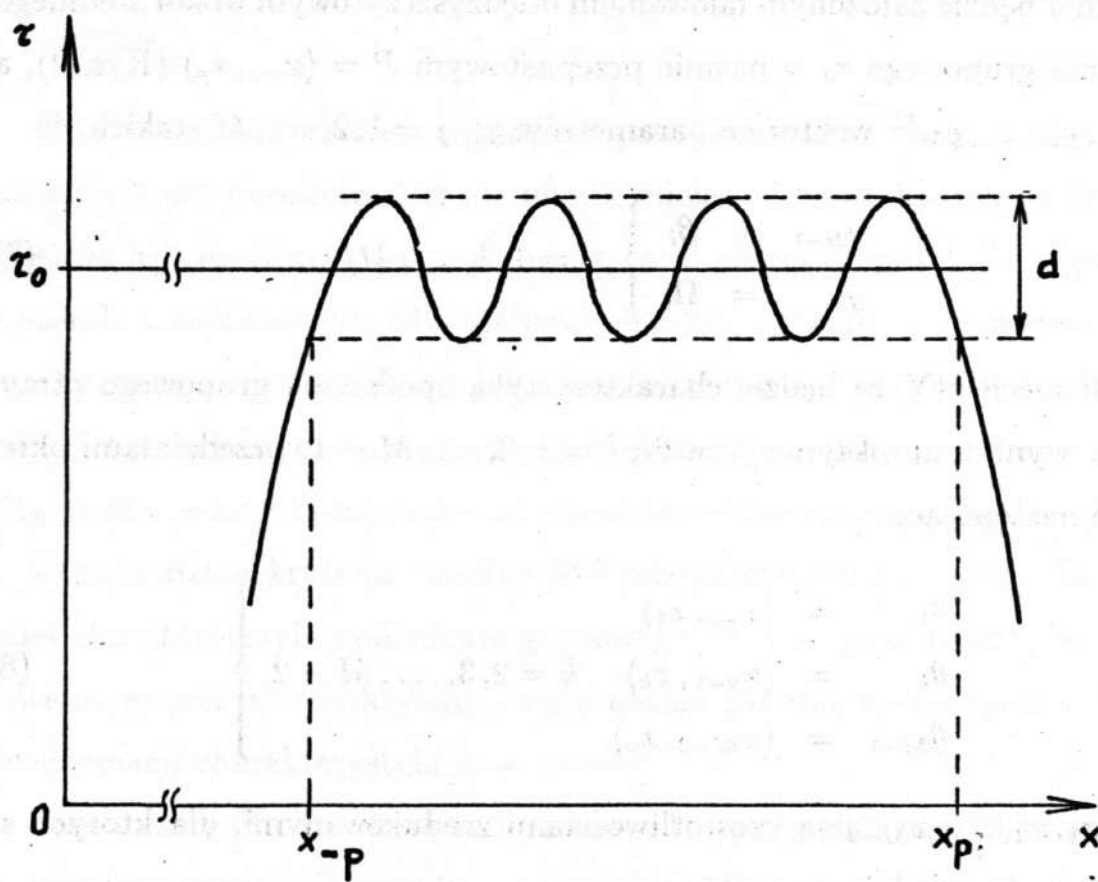
Ponadto niech $\tau(\underline{Y}, x)$ będzie charakterystyką opóźnienia grupowego otrzymaną w wyniku aproksymacji, a θ_l , $l = 1, 2, \dots, M - 1$, przedziałami określonymi następująco

$$\left. \begin{array}{l} \theta_1 = \langle x_{-p}, x_1 \rangle \\ \theta_k = \langle x_{k-1}, x_k \rangle \quad k = 2, 3, \dots, M - 2 \\ \theta_{M-1} = \langle x_{M-2}, x_p \rangle \end{array} \right\} \quad (8)$$

gdzie: $x_1, x_2, \dots, x_{M-2}$ są częstotliwościami zredukowanymi, dla których są spełnione odpowiednio warunki:

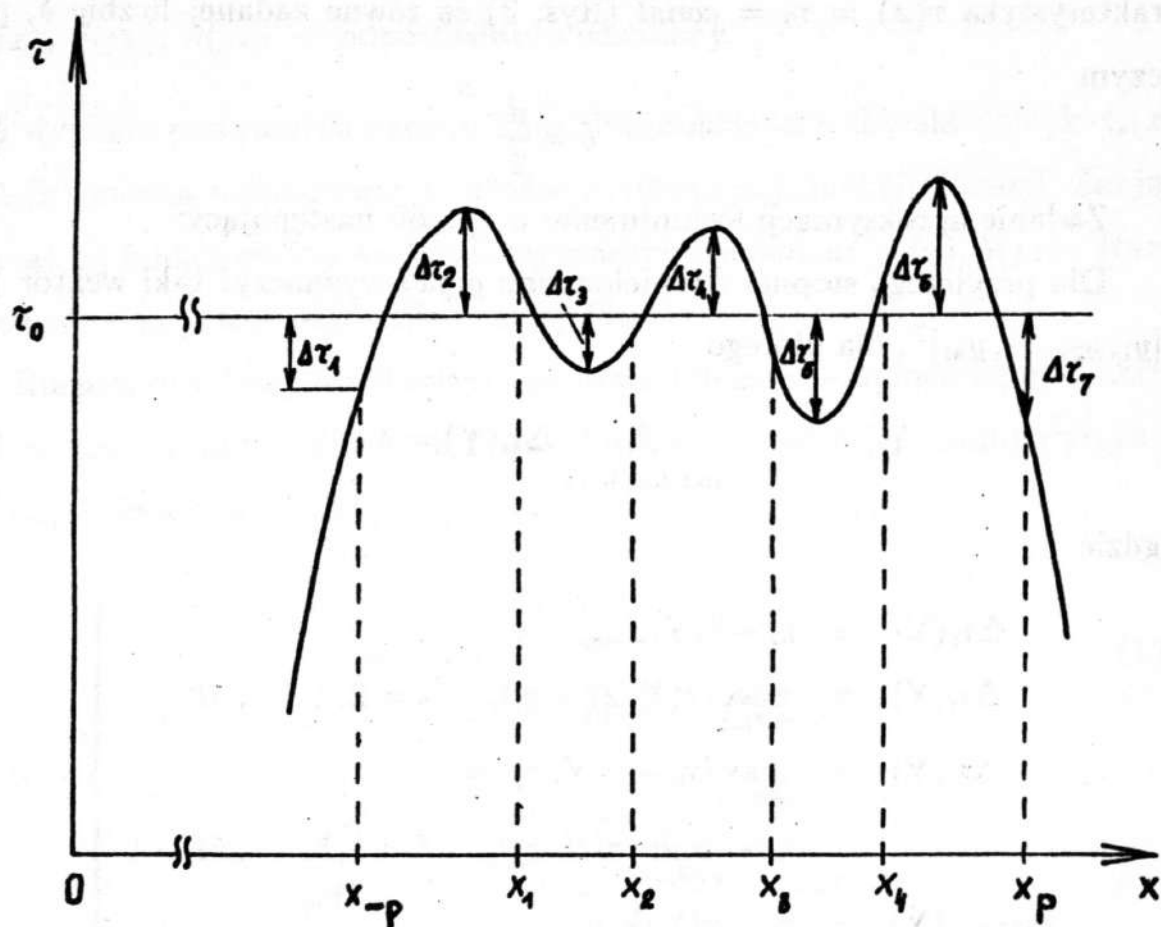
$$\left. \begin{array}{l} \frac{d\tau(\underline{Y}, x)}{dx} \Big|_{x=x_k} < 0, \quad \text{dla } k = 1, 3, \dots, M - 3 \\ \frac{d\tau(\underline{Y}, x)}{dx} \Big|_{x=x_k} > 0, \quad \text{dla } k = 2, 4, \dots, M - 2 \end{array} \right\} \quad (9)$$

Aproksymację uważamy za optymalną, gdy dla przyjętego stopnia M wartości największych różnic $\Delta\tau_i(\underline{Y})$, $i = 1, 2, \dots, M + 1$, pomiędzy charakterystyką

Rys. 2. Równomiernie falista charakterystyka opóźnienia grupowego filtru środkowoprzepustowego

Rys. 3. Sposób wyznaczania wartości największych różnic $\Delta\tau_i(Y)$, $i = 1, 2, \dots, 7$

opóźnienia grupowego $\tau(\underline{Y}, x)$ otrzymaną w wyniku aproksymacji i stałą charakterystyką $\tau(x) = \tau_0 = \text{const}$ (Rys. 3) są równe zadanej liczbie δ , przy czym

$$\delta = \frac{d}{2} \quad (10)$$

Zadanie aproksymacji formułujemy w sposób następujący:

Dla przyjętego stopnia M wielomianu $g(jx)$ wyznaczyć taki wektor $\underline{Y} = [y_1, y_2, \dots, y_M]^T$, dla którego

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,M+1} \Delta\tau_i(\underline{Y}) = \delta \quad (11)$$

gdzie:

$$\left. \begin{aligned} \Delta\tau_1(\underline{Y}) &= \tau_0 - \tau(\underline{Y}, x_{-p}) = \delta, \\ \Delta\tau_i(\underline{Y}) &= \max_{x \in \theta_{i-1}} (\tau(\underline{Y}, x) - \tau_0), \quad i = 2, 4, \dots, M \\ \Delta\tau_i(\underline{Y}) &= \max_{x \in \theta_{i-1}} (\tau_0 - \tau(\underline{Y}, x)) = \\ &= \tau_0 - \min_{x \in \theta_{i-1}} (\tau(\underline{Y}, x)), \quad i = 3, 5, \dots, M-1 \\ \Delta\tau_{M+1}(\underline{Y}) &= \tau_0 - \tau(\underline{Y}, x_p) \end{aligned} \right\} \quad (12)$$

2.2. Sformułowanie zadania aproksymacji charakterystyki tłumienności skutecznej w pasmie tłumieniowym i charakterystyki tłumienności echowej w pasmie przepustowym

Tłumienność skuteczna A_s i tłumienność echowa A_e reaktancyjnego filtru włączonego między stałe rezystancje wyraża się odpowiednio wzorami [1]:

$$A_s = A_s(x) = \ln \left| \frac{g(jx)}{f(jx)} \right| = \frac{1}{2} \ln (1 + |\varphi(jx)|^2) \quad (13)$$

$$A_e = A_e(x) = \ln \left| \frac{g(jx)}{h(jx)} \right| = \frac{1}{2} \ln (1 + |\varphi(jx)|^{-2}) \quad (14)$$

gdzie:

$\varphi(jx)$ — funkcja filtracji,

$g(jx)$, $f(jx)$, $h(jx)$ — odpowiednie wielomiany.

Jak wynika z powyższych wzorów, zadanie aproksymacji charakterystyk $A_s(x)$ i $A_e(x)$ można rozwiązywać w drodze aproksymacji funkcji filtracji. Znając postać tej funkcji można następnie wyznaczyć wielomiany $g(jx)$, $h(jx)$ i $f(jx)$ niezbędne do przeprowadzenia syntezy filtru.

Rozpatrzmy filtry środkowoprzepustowe robocze — symetryczny i antymetryczny. W przypadku tych filtrów funkcja filtracji i jej moduł wyrażają się odpowiednio wzorami

$$\varphi(\lambda) = C \frac{\prod_{i=1}^m (\lambda^2 + x_{0i}^2)}{\lambda^N \prod_{i=1}^n (\lambda^2 + x_{\infty i}^2)} \quad (15)$$

$$|\varphi(\lambda)|_{\lambda=jx} = \left| C \frac{\prod_{i=1}^m (x^2 - x_{0i}^2)}{x^N \prod_{i=1}^n (x^2 - x_{\infty i}^2)} \right| \quad (16)$$

przy czym:

$$N = \begin{cases} 1 & \text{dla filtru roboczego symetrycznego,} \\ 2 & \text{dla filtru roboczego antymetrycznego,} \end{cases}$$

gdzie:

$$\lambda = jx,$$

C — stała,

n — liczba biegunów funkcji φ (nie licząc biegunów dla $x = 0$ i $x = \infty$),

m — liczba zer funkcji φ ,

x_{0i} — częstotliwość zredukowana i -tego zera funkcji, $i = 1, 2, \dots, m$,

$x_{\infty i}$ — częstotliwość zredukowana i -tego bieguna funkcji, $i = 1, 2, \dots, n$.

Aby rozpatrywane filtry były realizowalne fizycznie, liczby m i n muszą spełniać warunek $m > n$.

Niech $A_{e0}(x)$ będzie wymaganą tłumiennością echową w pasmie przepustowym $P = \langle x_{-p}, x_p \rangle$, $X_0 = [x_{01}, x_{02}, \dots, x_{0m}]^T$ — wektorem parametrów x_{0i} ($x_{0i} < x_{0(i+1)}$), a θ_{pk} , $k = 1, 2, \dots, m+1$, niech stanowi oznaczenie przedziałów określonych następująco:

$$\left. \begin{aligned} \theta_{p1} &= \langle x_{-p}, x_{01} \rangle, \\ \theta_{pl} &= \langle x_{0(l-1)}, x_{0l} \rangle, \quad l = 2, 3, \dots, m \\ \theta_{p(m+1)} &= \langle x_{0m}, x_p \rangle. \end{aligned} \right\} \quad (17)$$

Ponadto niech A_{s0} będzie wymaganą tłumiennością skuteczną w obu pasmach tłumieniowych: dolnym $T_{dol} = \langle x_{-t2}, x_{-t1} \rangle$ i górnym $T_{gor} = \langle x_{t1}, x_{t2} \rangle$, $X_{\infty} = [x_{\infty 1}, x_{\infty 2}, \dots, x_{\infty n}]^T$ — wektorem parametrów $x_{\infty i}$ ($x_{\infty i} < x_{\infty(i+1)}$) oraz niech θ_{tk} , $k = 1, 2, \dots, n+1$, stanowi oznaczenie przedziałów określonych następująco

$$\left. \begin{aligned} \theta_{t1} &= \langle x_{-t2}, x_{\infty 1} \rangle \\ \theta_{tl} &= \langle x_{\infty(l-1)}, x_{\infty l} \rangle, \quad l = 2, 3, \dots, l_D \\ \theta_{t(l_D+1)} &= \langle x_{\infty l_D}, x_{-t1} \rangle \cup \langle x_{t1}, x_{\infty(l_D+1)} \rangle, \\ \theta_{tr} &= \langle x_{\infty(r-1)}, x_{\infty r} \rangle, \quad r = l_D + 2, l_D + 3, \dots, n, \\ \theta_{t(n+1)} &= \langle x_{\infty n}, x_{t2} \rangle \end{aligned} \right\} \quad (18)$$

gdzie:

l_D — liczba parametrów $x_{\infty i}$ związanych z dolnym pasmem tłumieniowym.

Aproksymację uważamy za optymalną, gdy spełnione są następujące warunki:

- 1) otrzymana w wyniku aproksymacji funkcja filtracji jest możliwie małego stopnia,
- 2) wartości najmniejszych różnic $\Delta A_{ek}(X_0, X_\infty, C)$ pomiędzy charakterystyką tłumienności $A_e(x, X_0, X_\infty, C)$ otrzymaną w wyniku aproksymacji i zadaną charakterystyką $A_{e0}(x)$ w przedziałach $\theta_{pk}, k = 1, 2, \dots, m+1$, są jednakowe i nieujemne (Rys. 4),
- 3) wartości najmniejszych różnic $\Delta A_{sk}(X_0, X_\infty, C)$ pomiędzy charakterystyką tłumienności $A_s(x, X_0, X_\infty, C)$ otrzymaną w wyniku aproksymacji i zadaną charakterystyką $A_{s0}(x)$ w przedziałach $\theta_{tk}, k = 1, 2, \dots, n+1$, są jednakowe i nieujemne.

Zadanie aproksymacji można zatem sformułować w sposób następujący:

- 1) wyznaczyć minimalne liczby n i m ($m > n$), takie by:

$$\bigwedge_{x \in P} A_e(x, X_0, X_\infty, C) - A_{e0}(x) \geq 0, \quad (19)$$

$$\bigwedge_{x \in T} A_s(x, X_0, X_\infty, C) - A_{s0}(x) \geq 0, \quad (20)$$

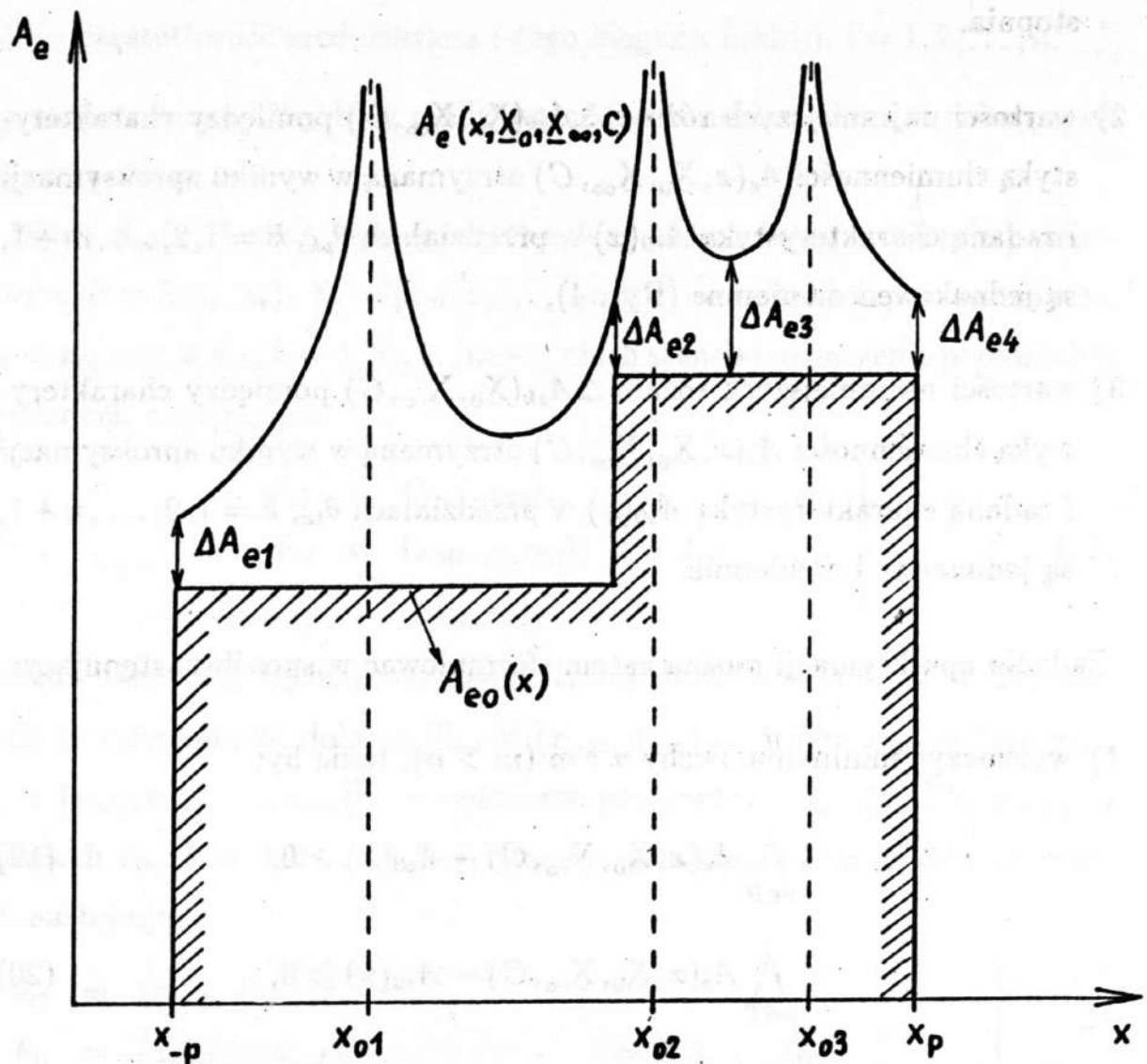
- 2) dla tak ustalonych n i m wyznaczyć takie wektory

$$X_0^* = [x_{01}^*, x_{02}^*, \dots, x_{0m}^*]^T \quad \text{i} \quad X_\infty^* = [x_{\infty 1}^*, x_{\infty 2}^*, \dots, x_{\infty n}^*]^T$$

oraz stałą C^* , przy czym

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,m} x_{0i}^* \in \langle x_{-p}, x_p \rangle \quad (21)$$

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,n} x_{\infty i}^* \in \langle x_{-t2}, x_{-t1} \rangle \cup \langle x_{t1}, x_{t2} \rangle \quad (22)$$

Rys. 4. Sposób wyznaczania wartości najmniejszych różnic $\Delta A_{ek}(X_0, X_\infty, C)$ pomiędzy charakterystyką tłumienności aproksymującą $A_e(x, X_0, X_\infty, C)$ i aproksymowaną $A_{e0}(x)$ w poszczególnych przedziałach θ_{pk} , $k = 1, 2, 3, 4$

dla których:

$$\bigwedge_{k,l=1,2,\dots,m+1} \Delta A_{ek}(X_0^*, X_\infty^*, C^*) = \Delta A_{el}(X_0^*, X_\infty^*, C^*) \quad (23)$$

$$\bigwedge_{k,l=1,2,\dots,n+1} \Delta A_{sk}(X_0^*, X_\infty^*, C^*) = \Delta A_{sl}(X_0^*, X_\infty^*, C^*) \quad (24)$$

gdzie:

$$\Delta A_{ek}(X_0, X_\infty, C) = \min_{x \in \theta_{pk}} (A_e(x, X_0, X_\infty, C) - A_{e0}(x)) \quad (25)$$

$$\Delta A_{sk}(X_0, X_\infty, C) = \min_{x \in \theta_{tk}} (A_s(x, X_0, X_\infty, C) - A_{s0}(x)) \quad (26)$$

3. Sposób rozwiązania zadań aproksymacji

Pierwszym etapem rozwiązywania sformułowanych uprzednio zadań aproksymacji jest przekształcenie tych zadań w odpowiednie zadania programowania nieliniowego z ograniczeniami.

Zadaniem programowania² nazywamy zadanie znajdowania punktu, w którym dana funkcja osiąga ekstremum. Zadanie takie jest zwykle formułowane następująco: znaleźć wektor $z^* = [z_1^*, z_2^*, \dots, z_N^*]^T$ należący do zbioru $Z = \{z : G_i(z) \leq 0, i = 1, 2, \dots, L\}$ taki, że

$$F(z^*) = \min F(z) \quad (27)$$

gdzie:

²Zadanie programowania bywa również nazywane w literaturze zadaniem optymalizacji statycznej.

³Jest to zadanie minimalizacji. Każde zadanie maksymalizacji można sprowadzić do zadania minimalizacji, gdyż

$$\max F(z) = -\min [-F(z)]$$

$F : \mathbb{R}^N \rightarrow \mathbb{R}^1$ — funkcja celu,

$G_i : \mathbb{R}^N \rightarrow \mathbb{R}^1, i = 1, 2, \dots, L$ — funkcja ograniczeń,

Z — zbiór rozwiązań dopuszczalnych.

Jeżeli funkcja celu F oraz funkcje ograniczeń $G_i, i = 1, 2, \dots, L$, są liniowe, to dane zadanie nazywamy zadaniem programowania liniowego. Jeżeli natomiast funkcja celu F lub co najmniej jedna z funkcji $G_i, i = 1, 2, \dots, L$, jest nieliniowa, to rozpatrywane zadanie jest zadaniem programowania nieliniowego.

Zadania programowania nieliniowego dzielą się na zadania z ograniczeniami i zadania bez ograniczeń. W zadaniach bez ograniczeń funkcje ograniczeń nie występują, a o funkcji celu zakłada się, że jest ograniczona od dołu.

Metody służące do numerycznego rozwiązywania zadań programowania nazywamy metodami optymalizacji. W zależności od typu rozwiązywanych zadań programowania, metody optymalizacji dzieli się na szereg grup. Do rozwiązywania zadań programowania nieliniowego stosowane są m.in. następujące grupy metod:

- 1) metody poszukiwania minimum bez ograniczeń — umożliwiające rozwiązywanie zadań bez ograniczeń,
- 2) metody poszukiwania minimum z ograniczeniami — umożliwiające rozwiązywanie zadań z ograniczeniami.

Szczegółowe opisy poszczególnych metod optymalizacji można znaleźć w literaturze [3, 4].

W celu przekształcenia uprzednio sformułowanych zadań aproksymacji w równoważne zadania programowania nieliniowego z ograniczeniami należy odpowiednio określić funkcje celu, których minimów będziemy poszukiwać.

Rozważmy jako pierwsze zadanie równomiernie falistej aproksymacji opóźnienia grupowego. W celu przekształcenia tego zadania w równoważne zadanie programowania nieliniowego z ograniczeniami należy mianowicie określić taką funkcję celu $F(\underline{Y})$, która przy spełnieniu warunku (11) osiąga minimum globalne. Jako tę funkcję przyjmujemy funkcję postaci

$$F(\underline{Y}) = \sum_{i=1}^{M+1} \left(\Delta\tau_i(\underline{Y}) - \frac{\sum_{k=1}^{M+1} \Delta\tau_k(\underline{Y})}{M+1} \right)^2 \quad (28)$$

Można wykazać, że przy spełnieniu warunku (11) tak określona funkcja $F(\underline{Y})$ osiąga minimum globalne równe zeru.

Problem wyrównania różnic $\Delta\tau_i(\underline{Y})$ sprowadza się w ten sposób do zadania znalezienia takich współrzędnych wektora $\underline{Y}$, dla których funkcja $F(\underline{Y})$ osiąga minimum globalne przy ograniczeniach

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,M/2} \beta_i < 0 \quad (29)$$

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,M/2} -\Omega_i < 0 \quad (30)$$

$$\bigwedge_{l=1,2,\dots,M+1} -\Delta\tau_l(\underline{Y}) < 0 \quad (31)$$

Tak sformułowane zadanie jest zadaniem programowania nieliniowego z ograniczeniami. Należy zauważyć, że spełnienie ograniczenia (29) zapewnia, że otrzymany w wyniku aproksymacji wielomian $g(jx)$ jest wielomianem Hurwitza.

Rozważmy teraz zadania aproksymacji charakterystyki tłumienności skutecznej w pasmie tłumieniowym i charakterystyki tłumienności echowej w

pasmie przepustowym. Rozwiązywanie tych zadań należy rozpocząć od wyznaczenia liczby n biegunów funkcji filtracji. Liczbę tę możemy określić posługując się zależnościami podanymi w literaturze [9]. Mając wstępnie wyznaczoną liczbę n przyjmujemy początkowo, że $m = n + 1$. Jeżeli jednak okazałoby się, że przy takiej wartości m wymagania w pasmie przepustowym nie mogą być spełnione, liczbę tę należy zwiększyć.

W celu przekształcenia zadań aproksymacji charakterystyk A_{s0} i A_{e0} w równoważne zadania programowania nieliniowego z ograniczeniami należy teraz określić takie funkcje celu $F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ i $F_2(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$, które przy spełnieniu odpowiednio (23) i (24) osiągają minimum. Jako funkcje te przyjmujemy funkcje postaci

$$F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty) = \sum_{k=1}^{m+1} \left(\Delta A_{ek}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C) - \frac{\sum_{i=1}^{m+1} \Delta A_{ei}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)}{m+1} \right)^2 \quad (32)$$

$$F_2(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty) = \sum_{k=1}^{n+1} \left(\Delta A_{sk}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C) - \frac{\sum_{i=1}^{n+1} \Delta A_{si}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)}{n+1} \right)^2 \quad (33)$$

Można wykazać, że dla spotykanych w praktyce funkcji filtracji tak określone funkcje $F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ i $F_2(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ są praktycznie niezależne od wartości stałej C .

Przy spełnieniu (23) funkcja $F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ osiąga minimum po $\underline{X}_0$, dla danego wektora $\underline{X}_\infty$, a przy spełnieniu (24) funkcja $F_2(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ osiąga minimum po $\underline{X}_\infty$ dla danego wektora $\underline{X}_0$. Problem wyrównania różnic $\Delta A_{ek}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$, $k = 1, 2, \dots, m+1$, sprowadza się w ten sposób do zadania znalezienia takich współrzędnych wektora $\underline{X}_0$, dla których funkcja $F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ osiąga minimum

globalne dla danego $\underline{X}$ przy ograniczeniach

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,m} x_{-p} - x_{0i} < 0 \quad (34)$$

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,m} x_{0i} - x_p < 0 \quad (35)$$

$$\bigwedge_{k=1,2,\dots,m} -\Delta A_{ek}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C) < 0 \quad (36)$$

Podobnie problem wyrównania różnic $\Delta A_{sk}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$, $k = 1, 2, \dots, n + 1$ sprowadza się do zadania znalezienia takich współrzędnych wektora $\underline{X}$, dla których funkcja $F_2(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ osiąga minimum globalne dla danego $\underline{X}_0$ przy ograniczeniach

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,n} x_{t1} - x_{\infty i} < 0 \quad (37)$$

$$\bigwedge_{i=1,2,\dots,n} x_{\infty i} - x_{t2} < 0 \quad (38)$$

$$\bigwedge_{k=1,2,\dots,n} -\Delta A_{sk}(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C) < 0 \quad (39)$$

Sformułowane powyżej zadania są również typowymi zadaniami programowania nieliniowego z ograniczeniami. W pierwszym z tych zadań wektora $\underline{X}_\infty$ traktowany jest jako parametr, a wektor $\underline{X}_0$ jako zmienna, natomiast w drugim — wektor $\underline{X}_0$ traktowany jest jako parametr, a wektor $\underline{X}_\infty$ jako zmienna.

Jeżeli wymagania dotyczą obu pasm przepustowego i tłumieniowego, należy najpierw rozwiązywać zadanie poszukiwania wektora $\underline{X}_0$ minimalizującego funkcję $F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ przy założonym wektorze początkowym $\underline{X}_\infty$. Znajdąc rozwiązanie $\tilde{\underline{X}}_0^*$ tego zadania, należy następnie przystąpić do rozwiązywania zadania poszukiwania wektora $\underline{X}_\infty$ minimalizującego funkcję $F_2(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ przy $\underline{X}_0 = \tilde{\underline{X}}_0^*$. Ze względu na fakt, że zmiany wartości współrzędnych wektora $\underline{X}_\infty$ powodują jednak pewną zmianę przebiegu charakterystyki $A_e(x, \underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$

w pasmie przepustowym, należy jeszcze, w razie potrzeby, powtórnie rozwiązać zadanie poszukiwania wektora $\underline{X}_0$ minimalizującego funkcję $F_1(\underline{X}_0, \underline{X}_\infty)$ przy $\underline{X}_\infty = \underline{X}_\infty^*$, gdzie $\underline{X}_\infty^*$ stanowi rozwiązanie poprzedniego zadania.

Po wyznaczeniu wartości współrzędnych wektorów $\underline{X}_0^*$ i $\underline{X}_\infty^*$, wartość bezwzględną stałej C^* obliczamy korzystając z odpowiednio przekształconego wzoru opisującego funkcję filtracji danego rodzaju filtru. Przyjmujemy następnie, że $C^* = |C^*|$, tzn. że stała C jest dodatnia.

Z opisywanych w literaturze [3, 4] metod optymalizacji, do rozwiązywania sformułowanych uprzednio zadań programowania nieliniowego wybrano zmodyfikowaną metodę Powella (z przesuwaną funkcją kary). Metoda ta uważana jest bowiem za jedną z najbardziej efektywnych metod poszukiwania minimum z ograniczeniami. Umożliwia ona sprowadzenie zadania z ograniczeniami do ciągu zadań bez ograniczeń poprzez odpowiednią modyfikację funkcji celu.

Otrzymane zadania programowania nieliniowego bez ograniczeń rozwiązywano metodą gradientu sprzężonego Polaka-Ribiery z estymacją gradientu [3, 4]. W przypadku rozpatrywanych funkcji celu numeryczna estymacja gradientu jest niezbędna, gdyż nie ma możliwości jego wyznaczenia w sposób analityczny.

Do wyznaczania wartości współrzędnych minimów funkcji $A_e(x, \underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$ w kolejnych przedziałach θ_{pk} , $k = 1, 2, \dots, m$, wartości współrzędnych minimów funkcji $A_s(x, \underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$ w kolejnych przedziałach θ_{tk} , $k = 1, 2, \dots, n$ oraz wartości ekstremów funkcji $\tau(\underline{Y}, x)$ w kolejnych przedziałach θ_k , $k = 1, 2, \dots, M - 1$, zastosowano metodę złotego podziału [3, 4]. Metoda ta umożliwia znalezienie odciętej a^* oraz rzędnej $f(a^*)$ minimum rozpatrywanej funkcji $f(a)$ w określonym przedziale, przy założeniu, że w przedziale tym funkcja $f(a)$ jest ciągła i ma dokładnie jedno minimum⁴.

⁴Funkcje $A_e(x, \underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$, $A_s(x, \underline{X}_0, \underline{X}_\infty, C)$ oraz $\tau(\underline{Y}, x)$ w rozpatrywanych przedziałach spełniają to założenie.

4. Zakończenie

Na podstawie zaproponowanego sposobu rozwiązania zadań aproksymacji charakterystyki tłumienności skutecznej i charakterystyki tłumienności ehowej oraz na podstawie przedstawionego sposobu rozwiązania zadania aproksymacji charakterystyki opóźnienia grupowego opracowane zostały odpowiednie programy obliczeniowe *APAS* oraz *AOGS*. Program *APAS* umożliwia aproksymację charakterystyki tłumienności ehowej i tłumienności skutecznej filtrów środkowoprzepustowych, natomiast program *AOGS* — aproksymację charakterystyki opóźnienia grupowego tych filtrów. Oba programy zostały napisane w języku *Fortran* w dwóch wersjach. Pierwsza z nich jest przystosowana do minikomputera Amstrad *CPC 6128*, a druga do minikomputera *SM-4*.

Przy użyciu programów *AOGS* i *APAS* przeprowadzono aproksymację szeregu charakterystyk odpowiednio opóźnienia grupowego oraz tłumienności skutecznej i ehowej. Czas wykonywania obliczeń jest zależny od rodzaju aproksymowanej charakterystyki oraz od przyjętych wartości m i n lub M . Waha się on od kilku do kilkudziesięciu minut, przy czym takie same obliczenia wykonywane są na maszynie cyfrowej *SM-4* nieco szybciej.

5. Literatura

- [1] W. Cauer: *Theorie der linearen Wechselstromschaltungen*, Band I, Akademie-Verlag, Berlin 1954
- [2] R.W. Daniels: *Approximation Methods for Filter Design*, Mc Graw-Hill, New York 1974
- [3] W. Findeisen, J. Szymanowski, A. Wierzbicki: *Teoria i metody obliczeniowe optymalizacji*, Warszawa PWN 1980

- [4] T. Kręglewski, T. Rogowski, A. Ruszczyński, J. Szymanowski: *Metody optymalizacji w języku FORTRAN*, Warszawa PWN 1984
- [5] A.A. Lanne: *Optimalnyj sintez linejnych elektriczeskich schiem*, Izd. Swiaź, Moskwa 1978
- [6] H. Rapp: *A Simple Iterative Method for Evaluation of the Characteristic Function in Filter Synthesis*, Ericsson Technics, vol. 26 (1970) Nr 2
- [7] D. Robert, P.M. Stanimirovic: *Design of Band Pass Filters Exhibiting Equiripple Group Delay and Amplitude Characteristics*, Proc. of the IREE, Jan./Feb. 1974
- [8] G.C. Temes, S.K. Mitra (red.): *Teoria i projektowanie filtrów*, Warszawa 1984
- [9] F. Wysocka: *Aproksymacja charakterystyki tłumienności skutecznej filtru dolnoprzepustowego o dowolnym przebiegu w pasmie przepustowym i tłumieniowym*, Rozprawy Elektrotechniczne PAN 1986 T. 32 z. 4